

Anna Pawlikowska-Piechotka

architekt

Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej,
Instytut Turystyki i Rekreacji AWF w Warszawie

FUNKCJE TURYSTYCZNE ZAMKÓW MAZOWSZA

Nie wiadomo dokładnie, ile zamków powstało na ziemiach polskich¹. Obecnie szacuje się, że w różnym stanie zachowania przetrwało ok. 500 obiektów². Dla porównania we Francji znajduje się blisko 1000 zamków, a w Hiszpanii 2500 oraz 3500 warowni³. Zamki, dzięki swojej malowniczości i wielowiekowej

historii, związanym z nimi wydarzeniom i znakomitym postaciami naszej przeszłości są silnym atutem „przestrzeni turystycznej”. W znaczącym stopniu oddziałują na rozwój proekologicznych form turystyki: turystyki krajoznawczej oraz kulturowej.

1. Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku. Z wierzchołka wieży wschodniej, wyniesionego ponad poziom dziedzińca o 21 m, można podziwiać cały zespół zamkowy (a – widok na dziedzińiec i wieżę zachodnią), a także rozległą panoramę doliny Wisły (b), 2004 r. Wszystkie fot. A. Pawlikowska-Piechotka.

1. Castle of the Dukes of Mazovia in Czersk (fourteenth century). The summit of the eastern tower, soaring above the courtyard at a height of 21 m., offers a view of the whole castle complex (a – view of the courtyard and the western tower), as well as an extensive panorama of the Vistula valley (b), 2004. All photos: A. Pawlikowska-Piechotka.

2. Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie (XV-XVI w.). Gotycki, ceglany, zniszczony w czasie wojen szwedzkich, do czasów współczesnych zachowane dwie narożne wieże (zachodnia i wschodnia), obwód murów, przyziemie *curia major*. Obiekt jest obecnie rekonstruowany, 2003 r.

2. Castle of the Dukes of Mazovia in Ciechanów (fifteenth-sixteenth century). The Gothic and brick building was destroyed during the Swedish wars (seventeenth century), and today features two preserved corner towers (western and eastern), defensive walls, and the ground floor of the *curia major*. At present, the object is being reconstructed, 2003.

O tym, że obiekty te stanowią istotny walor regionu i popularny cel wędrowek turystycznych, świadczą chociażby liczne informacje na ich temat, zawarte w wysokonakładowych przewodnikach i na coraz częściej odwiedzanych stronach internetowych. Jest to prawdopodobnie konsekwencją przemian w mentalności Polaków, którzy w ostatnich latach zaczęli przedkładać aktywność krajoznawczą ponad bierny wypoczynek. Dla współczesnego turysty coraz ważniejsze stają się poznanie, emocjonalne przeżycie płynące z bezpośredniego kontaktu z obiektem zabytkowym, pogłębianie wiedzy zarówno o historii kultury materialnej, jak i duchowym dziedzictwie narodowym⁴.

Stan zachowania i dostępność turystyczna zamków Mazowsza

Dane Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie wskazują, że na terenie Mazowsza znajduje się obecnie kilkanaście zamków.

Część z nich to obiekty znane i chętnie odwiedzane przez turystów (zamki w Warszawie, Płocku, Ciechanowie, Liwie, Czersku, Pułtusku i Oporowie), inne to obiekty mniej popularne (np. zachowane jedynie nieliczne ślady zamku książęcego w Wiznej, zamków rycerskich w Szreńsku czy Gostyninie).

Przedmiotem badań terenowych, przeprowadzonych przez pracowników i studentów Instytutu Turystyki i Rekreacji AWF w Warszawie były obiekty, które pełnią funkcję turystyczną lub też przewiduje się przystosowanie ich do jej pełnienia⁵. Były to m.in. zamki w Płocku, Ciechanowie, Sochaczewie, Pułtusku, Warszawie, Czersku, Oporowie, Piotrkowie Trybunalskim, Inowłodzu, Rawie Mazowieckiej, Liwie, Drzewicy⁶. Część z nich jest zachowana w dobrym stanie technicznym (zamki: Królewski, Ujazdowski i Ostrogskich w Warszawie, zamek Biskupów w Pułtusku, zamek w Oporowie), inne jedynie częściowo przetrwały do naszych czasów (zamek w Rawie Mazowieckiej, Czersku, Ciechanowie, Płocku, Liwie).

3. Zamek Królewski w Warszawie (XIV w.). Odbudowany ze zniszczeń wojennych w latach 70. ub. stulecia. Muzeum-Zamek Królewski w Warszawie ma obecnie status Pomnika Historii i Kultury Narodowej. Jest corocznie odwiedzany przez blisko pół miliona turystów. Jego oferta to: wystawy stałe i czasowe, festiwale muzyczne, koncerty i odczyty, lekcje muzealne, zajęcia i warsztaty plastyczne. Zamek wynajmuje reprezentacyjne sale instytucjom państwowym i osobom prywatnym, 2003 r.

3. Royal Castle in Warsaw (fourteenth century). Reconstructed in the 1970s, the Museum-Royal Castle in Warsaw is at present a Monument of National History and Culture. Annually visited by almost half a million tourists, it features permanent and temporary exhibitions, musical festivals, concerts and lectures, museum lessons, courses and art workshops. The Castle rents its stately chambers to state institutions and private persons, 2003.

Właścicielami wymienionych obiektów są: administracja państwowa (Zamek Królewski i Zamek Ujazdowski w Warszawie), samorządy terytorialne, fundacje i stowarzyszenia (zamek Ostrogskich w Warszawie, zamki w Pułtusku i w Czerniechowie).

Zamek Królewski w Warszawie

W średniowieczu był siedzibą książąt mazowieckich, a od XVII w. rezydencją królewską. Po zniszczeniach w czasie II wojny światowej został odbudowany w latach 1971-1988 wg stanu z września 1939 r. Dziś dominują w nim elementy stylu barokowego, ale obecne są także wątki gotyckie (przyziemie), renesansowe, klasycystyczne, np. tzw. Tarasy na Arkadach (Arkady Kubickiego) projektu Jakuba Kubickiego z XIX w. Wnętrza, starannie zrekonstruowane według dokumentacji archiwalnej (proj. koordynacyjny prof. J. Bogusławskiego), mieszczą obecnie muzeum zamkowe.

Funkcje turystyczne: Zamek jest udostępniony i można zwiedzać go dwiema trasami: „żółtą”, wiodącą przez apartamenty królewskie, oraz „niebieską”,

zwaną „edukacyjną”. Oprócz stałej ekspozycji muzealnej organizowane są w nim wystawy czasowe, lekcje, warsztaty, seminaria i koncerty⁷. Zamek ma obecnie status Pomnika Historii i Kultury Narodowej. Wstęp płatny.

Zamek Ostrogskich (Gnińskich)⁸ w Warszawie

Wzniesiony został w XVII w. na podstawie projektu Tylmana van Gameren, zrekonstruowany po zniszczeniach wojennych wg stanu sprzed XVIII w.

Funkcje turystyczne: Od roku 1953 zamek jest siedzibą Towarzystwa im. Fryderyka Chopina. Mieszczą się tu muzeum poświęcone pamięci kompozytora (wstęp płatny), a także fonoteka nagrań utworów Chopina w wykonaniu wybitnych artystów. Towarzystwo organizuje koncerty i warsztaty muzyczne.

Zamek Ujazdowski w Warszawie

Wzniesiony w XVII w. w stylu barokowym, przebudowany w XVIII w. Został rozebrany w 1953 r. i odbudowany w latach 1973-1988 wg projektu arch. Piotra Biegańskiego.

Funkcje turystyczne: W zamku mieści się Centrum Sztuki Współczesnej (sale wystawowe, konferencyjne, lokale gastronomiczne, sklepy, kino). Wstęp do sal wystawowych płatny.

Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku

Zamek gotycki, ceglany, obecnie w ruinie. Został wzniesiony na skarpie nad doliną Wisły w XIV, a rozbudowany w XV w. Zniszczony w czasie wojen szwedzkich, restaurowany stopniowo od XVIII w. Do dziś zachowała się część murów obronnych i trzy baszty.

Funkcje turystyczne: W basztach zamku działa muzeum. W okresie letnim na rozległym dziedzińcu zamkowym organizowane są koncerty i festyny. Wstęp płatny.

Zamek Książąt Mazowieckich w Liwie

Zamek gotycki, ceglany, częściowo zachowany (wieża bramna, fragmenty murów kurtynowych). Wzniesiony w XIV w., nadbudowany w XV w., zniszczony w XVIII w.

Funkcje turystyczne: Obecnie w masywnej gotyckiej wieży znajduje się muzeum-zbrojownia. Wstęp płatny. W okresie letnim zarządzający obiektem organizują w obrębie zachowanych murów zamku koncerty i festyny.

Zamek Biskupów („Dom Polonii”) w Pułtusku

Wzniesiony został ok. XVI w. (z wykorzystaniem elementów gotyckich), odbudowany po wojnach szwedzkich w XVII w., rozbudowany w XVIII w. W latach 1975-1989 dostosowany do potrzeb hotelowo-konferencyjnych.

Funkcje turystyczne: Obecnie w odrestaurowanych wnętrzach znajduje się centrum hotelowo-konferencyjne. Organizowane są tu także wystawy czasowe. Zamek i jego otoczenie (ogród, przystań nad Narwią) są dostępne wyłącznie dla gości hotelowych. Do części gastronomicznej i sal wystawowych w skrzydle zachodnim wstęp wolny.

4. Zamek Ujazdowski w Warszawie (XVII w.). Odbudowany i zrekonstruowany w latach 1975-1983 (wg projektu arch. Piotra Biegańskiego), obecnie siedziba Centrum Sztuki Współczesnej, ośrodka o ustalonej międzynarodowej renomie (co piąty gość CWS jest cudzoziemcem), 2003 r.
4. Ujazdowski Castle in Warsaw (seventeenth century). Reconstructed in 1975-1983 according to a project by architect Piotr Biegański; today: seat of the internationally renowned Center of Contemporary Art (every fifth visitor is a foreigner), 2003.

5, 6. Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie (XV-XVI w.). W obu wieżach oraz w piwnicach Wielkiego Domu zorganizowano sale wystawowe; wytyczono także trasę na koronie murów, skąd rozpościera się malowniczy widok na okolicę zamku, 2002 r.

5, 6. Castle of the Dukes of Mazovia in Ciechanów (fifteenth - sixteenth century). The two towers and cellars of the curia major contain exhibition showrooms; a trail leading along the castle walls offers picturesque views of the environs, 2002.

Zamek Rycerski w Tykocinie

Gotycki, ceglany zamek został wzniesiony w XIV w. jako jedna ze strażnic pñ.-wsch. granic Mazowsza. W XVI w. nastąpiła jego rozbudowa w stylu renesansowym, a w XVII stuleciu kolejna przebudowa. Zniszczony w czasie wojen szwedzkich został rozebrany w XVIII w. Obecnie zachowane są jedynie fragmenty fundamentów oraz umocnień ziemnych.

Funkcje turystyczne: Ceglane fundamenty i pozostałości ziemnych umocnień bastionowych, a także dawny dziedziniec zamkowy udostępnione są turystom bez ograniczeń. Ruiny zamku, położone w sąsiedztwie słynnego barokowego zespołu klasztornego, są chętnie odwiedzane.

Zamek Książąt Mazowieckich w Płocku

Został wzniesiony w XIV w. (gotyk, cegła), później wielokrotnie przebudowywany. Włączenie średnio-wiecznych murów do zespołu opactwa benedyktyńskiego czynią zarys dawnego zamku mało czytelnym.

Obecny stan zachowania: dwie wieże i fragmenty murów zamkowych.

Funkcje turystyczne: W zespole opactwa, w skład którego wchodzi fragmenty zamku, znajdują się dwa muzea: Mazowieckie i Diecezjalne. Wstęp na teren zamkowy jest wolny, do muzeów – płatny.

Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie

Gotycki, ceglany zamek został wzniesiony w wiekach XV-XVI. W XVI w. przebudowany na renesansową rezydencję, po wojnach szwedzkich opuszczony. Obecny stan zachowania: dwie narożne wieże – zachodnia i wschodnia, obwód murów, przyziemie domu mieszkalnego *curia major*. Obiekt obecnie rekonstruowany.

Funkcje turystyczne: W zamku zorganizowano Muzeum Okręgowe – w obu wieżach oraz w piwnicach Wielkiego Domu znajdują się sale wystawowe. Wytyczono także trasę na koronie murów, skąd rozpościera się malowniczy widok na okolicę zamku.

W sezonie letnim na obszernym dziedzińcu zamkowym odbywają się koncerty, spektakle teatralne i operowe. Wstęp do zamku płatny.

Zamek Książąt Mazowieckich w Sochaczewie

Wzniesiony w XIV w., przebudowany w XVII w. Odbudowany w XVIII w. po zniszczeniach w czasie wojen szwedzkich, został ponownie zniszczony w końcu tego samego stulecia. Obecny stan zachowania: ruiny budynku mieszkalnego, zarys fosy i fragmenty gotyckich, ceglanych murów obronnych.

Funkcje turystyczne: Teren otwarty. Ruiny zamku i pozostałości fosy są dostępne dla turystów.

Zamek Rycerski w Oporowie

Jeden z niewielu zachowanych w dobrym stanie zamków mazowieckich. Gotycki, ceglany obiekt został wzniesiony w XV w., następnie modernizowany

w XVIII i XIX w. W latach 1960-1965 starannie odrestaurowany. Obecnie mieści się w nim muzeum.

Funkcje turystyczne: Do muzeum wewnątrz renesansowych wstęp płatny. W zamku znajdują się pokoje gościnne i sale konferencyjne. Zarządzający obiektem organizują w nim koncerty, odczyty, wieczory poezji i literatury; a w okresie letnim na zamkowym dziedzińcu i w zabytkowym parku urządza spektakle i widowiska.

Zamek Królewski w Inowłodzu

Zbudowany na skarpie nad Pilicą przez Kazimierza Wielkiego (gotycki, ceglany, XIV w.), przebudowany w okresie renesansu, zniszczony w czasie wojen szwedzkich, od XVII w. pozostaje w ruinie. Do dziś zachowały się fragmenty fundamentów.

Funkcje turystyczne: Zachowane fragmenty fundamentów są udostępnione turystom. Wstęp wolny.

7. Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie (XV-XVI w.). W sezonie letnim na obszernym (50 x 50 m) dziedzińcu zamkowym odbywają się koncerty oraz spektakle teatralne i operowe. Są one nie tylko ważnym wydarzeniem kulturalnym dla mieszkańców Ciechanowa, ale także atrakcją przyciągającą wielu turystów, 2002 r.

7. Castle of the Dukes of Mazovia in Ciechanów (fifteenth-sixteenth century). During the summer season, the spacious (50 x 50 m) castle courtyard features concerts as well as theatrical and opera spectacles, thus becoming not only an important cultural event for the inhabitants of Ciechanów but also an attraction for numerous tourists, 2002.

Zamek Książąt Mazowieckich w Rawie Mazowieckiej

Zamek gotycki, ceglany, wzniesiony w XIV w. Zniszczony w czasie pożaru (XVI w.), a następnie podczas wojen szwedzkich (XVII w.). W XVIII w. przystąpiono do rozbiórki murów. Częściowo zrekonstruowany po II wojnie światowej (w latach 1955-1976). Stan obecny: ośmioboczna wieża oraz fragmenty murów obwodowych.

Funkcje turystyczne: Obiekt w formie trwałej ruiny dostępny dla turystów. Do wieży, w której prezentowana jest wystawa ukazująca historię zamku, wstęp płatny.

Zamek Arcybiskupów Gnieźnieńskich w Drzewicy
Zamek gotycko-renesansowy, ceglany, zbudowany w XVI w. Zniszczony przez pożar w XIX w. Po II wojnie światowej ruiny zamku zabezpieczono.

Funkcje turystyczne: Obiekt udostępniony turystom. Wstęp wolny. Możliwość obejrzenia dziedzińca, murów obwodowych, zachowanych wież i fragmentów domu mieszkalnego.

8, 9. Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku (XIV w.). Wzniesiony na skarpie nad doliną Wisły, zniszczony w czasie potopu szwedzkiego. Zachowały się trzy baszty oraz część obwodu murów obronnych. Dla turystów udostępnione są dwie najlepiej zachowane wieże: bramna i wschodnia. Ze szczytu wieży bramnej rozciąga się urokliwy widok na dziedzińiec i wieżę zachodnią oraz malownicze otoczenie wzgórz zamkowego, 2004 r.

8, 9. Castle of the Dukes of Mazovia in Czersk (fourteenth century). Erected on the escarpment of the Vistula valley, the castle was destroyed during the Swedish "deluge". Three bastions and a fragment of the defensive walls have survived up to this day. The two best preserved towers : gate and eastern, are open to the public. The gate tower offers a magnificent view of the courtyard, the western tower, and picturesque surrounding of Castle Hill, 2004.

10. Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku (XIV w.). Widok z wieży wschodniej na wieżę bramną. Widoczne ceglane arkady mostu ufundowanego przez marszałka Franciszka Bielińskiego w XVIII w. (powstał w miejscu zwodzonego mostu drewnianego, opuszczanego z wieży bramnej), 2004 r.

10. Castle of the Dukes of Mazovia in Czersk (fourteenth century). View from the eastern tower onto the gate tower. Visible brick arcades of a bridge founded by Marshal Franciszek Bieliński during the eighteenth century (built on the site of a wooden drawbridge, lowered from the gate tower), 2004.

Wykorzystanie zamków Mazowsza w celach turystycznych

Poza niedostępnymi dla turystów zamkami w Łowiczu⁹ i w Bykach pod Piotrkowem Trybunalskim¹⁰, mazowieckie zamki (lub ich pozostałości) są adaptowane w celach turystycznych, służąc obecnie jako muzea, galerie, trwała ruina (często z wyznaczonym szlakiem turystycznym), a także pełniąc rolę komercyjną jako baza konferencyjna, noclegowa i gastronomiczna¹¹.

W większości wymienionych obiektów znajdują się muzea i galerie. Jest to – jak się wydaje – korzystne z punktu widzenia zarówno ochrony tych zabytków, jak i rozwoju turystyki, zwłaszcza krajoznawczej (działalność edukacyjna, wystawy) oraz kulturowej (koncerty, spektakle teatralne, konkursy, spotkania literackie, festiwale). Rolę muzealną i wystawienniczą pełnią wszystkie zamki warszawskie (Królewski, Ujazdowski, Ostrojskich), a także zamki w Oporowie, Ciechanowie, Płocku i Liwie, prowadząc w ten sposób jednocześnie działalność konserwatorską, oświatową oraz naukowo-badawczą¹². Należy podkreślić, że szczególną aktywność w tym zakresie wykazują zamki warszawskie. Są to

obiekty odbudowane po zniszczeniach wojennych i w miarę możliwości starannie pielęgnowane, w dobrym stanie technicznym, dysponujące znaczną powierzchnią użytkową, zlokalizowane w mieście stanowiącym ważny ośrodek turystyczny.

Zamek Królewski ma możliwość nie tylko organizowania wystaw stałych i czasowych, ale – dysponując wyspecjalizowanymi działami, m.in. oświatowym czy Pracownią Działań Muzealnych – jest w stanie przedstawić bogatą ofertę propozycji, takich chociażby jak tzw. lekcje muzealne, stałe zajęcia plastyczne dla młodzieży szkolnej (np. cykl „Rysunek dawnych mistrzów”) bądź warsztaty dla dorosłych (tzw. spotkania czwartkowe i sobotnie). W okresie wiosennym wspólnie z Ośrodkiem Doskonalenia Nauczycieli organizuje bezpłatne wykłady dla studentów i nauczycieli (np. kurs „Historia Polski w obrazach”, finansowany przez Fundację Bankową im. Leopolda Kronenberga). Zamek prowadzi też szeroką działalność wydawniczą. Odbывające się na zamku koncerty nawiązują charakterem najczęściej do tradycji dworskiej kameralistyki (w czerwcu i lipcu – Festiwal Mozartowski, w listopadzie i grudniu – Festiwal Muzyki Dawnej).

Zamek Ujazdowski w Warszawie, siedziba działającego od 1988 r. Centrum Sztuki Współczesnej, jest placówką tworzącą, prezentującą i dokumentującą sztukę najnowszą we wszystkich jej aspektach¹³. Organizowane tu imprezy (spotkania z twórcami, sesje filmowe) oraz wystawy sztuki współczesnej mają już ustaloną renomę nie tylko wśród warszawskich miłośników kultury, ale także obcokrajowców (co piąty odwiedzający jest gościem zagranicznym). Działają tu elitarna księgarnia artystyczna i sklep z dziełami sztuki użytkowej (meble, bibeloty projektu wybitnych artystów). CSW prowadzi także własny dział wydawnictw¹⁴. Dyrekcja Centrum ma wiele interesujących planów na przyszłość, m.in. zamierza uporządkować otoczenie i przekształcić tereny parkowe sąsiadujące z zamkiem w stałą wystawę rzeźby, tzw. Ogród Rzeźb.

Jak wspomniano, do niektórych zamków mazowieckich wstęp jest płatny. Są to wszystkie zamki warszawskie, zamki w Czersku, Ciechanowie, Oporowie, Liwie. Do innych obiektów turyści mają wstęp wolny (Drzewica, Inowódz, Sochaczew) lub też częściowo wolny (Płock, Rawa Mazowiecka). Należy przy tym podkreślić, że poza Zamkiem Królewskim w Warszawie (w którym zresztą obowiązują bilety o różnych poziomach cen w zależności od wyboru trasy zwiedzania¹⁵), bilety wstępu nie są drogie (przeciętna cena biletu normalnego to ok. 5 zł). Wydaje się, że próg cenowy nie powinien być istotnym ograniczeniem atrakcyjności turystycznej tych obiektów. Trudno jest też nawet rozważać redukcję wysokości opłat, ponieważ wpływy z biletów stanowią dla większości zamków znaczącą pozycję w budżecie (por. tab. 2). Ale pomimo tych dochodów oraz dotacji otrzymywanych z Ministerstwa Kultury i władz lokalnych żaden z opiekunów omawianych zamków nie był w stanie zadeklarować, że posiada wystarczające środki na utrzymanie zabytku w należytym stanie.

Ruch turystyczny notowany w skali roku, szacowany na podstawie liczby sprzedanych biletów wstępu, jest największy w Zamku Królewskim w Warszawie (prawie 500 000 osób), drugą pozycję zajmuje Zamek Ujazdowski w Warszawie (140 000), na kolejnych miejscach plasują się zamki w Czersku (24 000)¹⁶, Liwie (16 000), Ciechanowie (14 000) oraz Oporowie (12 000)¹⁷. W tych obiektach, w których jest wstęp wolny lub częściowo wolny, trudno nawet w przybliżeniu oszacować ruch turystyczny¹⁸.

Do pełnienia funkcji hotelowej przystosowanych zostało po 1945 r. kilka zamków Mazowsza (Pułtusk, Oporów). Zamek w Pułtusku należy do elitarnej grupy „Leisure and Heritage” („Wypoczynek w Zabytkach”). Jest on przykładem jednej z najstarszych w Polsce adaptacji do takich potrzeb. Malowniczo położony na skarpie nad Narwią został przekształcony w końcu lat 70. w centrum hotelowo-konferencyjne. Obecnie w gruntownie odrestaurowanych wnętrzach obiektu, należącego do Stowarzyszenia

Wspólnota Polska i zwanego „Dom Polonii”, mieszczą się części konferencyjna oraz hotelowo-gastronomiczna mogące przyjąć około 100 gości. W skrzydle zachodnim organizowane są wystawy czasowe. Na uwagę zasługuje staranne zagospodarowanie otoczenia zamku (wybudowanie przystani nad rzeką, urządzenie ogródka).

Inny przykład adaptacji dla funkcji hotelowej stanowi XV-wieczny zamek w Oporowie. Znajdują się w nim stylowo urządzone pokoje gościnne (wchodzące w skład tzw. apartamentu, składającego się z trzech sypialni, salonu, kuchni i łazienki). W zamku, malowniczo położonym na wyspie, otoczonym rozległym parkiem, organizowane są spotkania naukowe, bankiety, koncerty, spektakle teatralne, wieczory poetycko-muzyczne oraz kameralne imprezy prywatne (w Sali Rycerskiej odbywają się uroczystości ślubne). W okresie letnim zabytkowy park i dziedziniec są miejscem imprez plenerowych.

Niestety, niewiele obiektów zostało przystosowanych do potrzeb turystów niepełnosprawnych. Są to jedynie zamek w Oporowie oraz zamki Ujazdowski i Królewski w Warszawie. Wyeliminowanie barier architektonicznych (przystosowanie toalet, ciągów komunikacji poziomej i pionowej), specjalne przygotowanie wystaw, informacji i przewodników dokonane zostało wyłącznie w obiektach o bardzo dobrym stanie zachowania, pełniących różnorodne funkcje i cieszących się znaczną popularnością wśród turystów²⁰.

Wzmacnianie atrakcyjności oferty turystycznej

Większość wspomnianych zamków na Mazowszu jest wykorzystana do funkcji turystycznej w sposób kreatywny i twórczy, stając się silnym magnesem i dużą atrakcją dla turystów. Zwłaszcza doskonale odrestaurowane zamki w Warszawie (Królewski, Ujazdowski) są przykładem obiektów, które przyciągają zwiedzających stałymi i czasowymi wystawami, koncertami z udziałem światowej sławy wirtuozów, warsztatami, kursami; a poza tym, co należy podkreślić, są to zabytki dostępne dla osób niepełnosprawnych. Starannie przygotowane do pełnienia tej funkcji wydają się także zamki w Pułtusku i w Oporowie, pełniące jednocześnie wiele różnych w charakterze zadań – muzeum, galerii, hotelu, centrum konferencyjnego.

Niewątpliwie w trudniejszej sytuacji są zamki przetrwałe do czasów nam współczesnych w gorszym stanie (zachowane jedynie zarysy murów, pozostałości wież obronnych) i nieodbudowane. Do grupy tej należą m.in. obiekty w Czersku, Ciechanowie, Liwie, Rawie Mazowieckiej. Pozbawione możliwości organizacji wystaw w stylowych wnętrzach, bazy noclegowej, prowadzenia kawiarni lub restauracji, mogą zwrócić uwagę turystów jedynie jako romantyczne ruiny – miejsce sentymentalnych spacerów.

11. Zamek Książąt Mazowieckich w Rawie Mazowieckiej (XIV w.). Z jednej z największych polskich warowni pozostały do naszych czasów jedynie ośmioboczna wieża narożna oraz część fundamentów, udostępnione turystom, 2003 r.

11. Castle of the Dukes of Mazovia in Rawa Mazowiecka (fourteenth century). The only remnants of one of the largest Polish fortresses which had survived up to this day include the octagonal corner tower and part of the foundations, opened to tourists, 2003.

A jednak nawet w tak wydawałoby się niekorzystnych warunkach część zarządzających zamkami stara się przyciągać turystów atrakcyjną ofertą kulturalną, przede wszystkim imprezami plenerowymi, przygotowywanymi w okresie wakacji letnich. Interującym rezultatem takich przedsięwzięć mogą się poszczycić administratorzy zamków i władze lokalne w Liwie, Czernsku i Ciechanowie.

Za dobry przykład lokalnej atrakcji turystycznej, jaką świadomie wykreowano, może służyć zorganizowany w maju 2003 r. na zamku w Liwie festyn historyczno-archeologiczny, nazwany przez organizatorów „Rzym, czyli pierwsze wspólne korzenie Europy”²¹. Impreza o charakterze rozrywkowo-edukacyjnym odbyła się tam już po raz kolejny, przygotowana przy współudziale Muzeum Archeologicznego

12. Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku (XIV w.). Wieża wschodnia, udostępniona turystom. W wieży tej znajdowało się niegdyś więzienie zamkowe. Obecnie można je zobaczyć dzięki specjalnemu pomostowi-galerii wzniesionemu w połowie wysokości wieży, 2004 r.

12. Castle of the Dukes of Mazovia in Czersk (fourteenth century). The eastern tower, opened to the public. This former castle prison can be toured thanks to a special bridge-gallery built at mid-height of the tower, 2004.

w Warszawie, Uniwersytetu Warszawskiego i UMCS w Lublinie. W programie przewidziano wystawę odkryć archeologicznych z okolic Liwu, warsztaty rękodzielnicze (garnarzy, brązowników, rogowników), pokaz musztry legionistów rzymskich. Przedsięwzięcie finansowały wpływy z biletów (należy podkreślić, że osoby niepełnosprawne miały wstęp wolny) oraz dochody z uruchomionych punktów gastronomicznych.

Kolejną godną uwagi inicjatywą są przyciągające turystów wydarzenia organizowane cyklicznie w gotyckim Zamku Książąt Mazowieckich w Czersku pod Górą Kalwarią. W okresie letnim urządzane są tu imprezy plenerowe, m.in. festyn wiosenny „Ogrody Królowej Bony”, turnieje rycerskie (pokazy Hufca Kasztelanii Czerskiej), koncerty muzyki dawnej, ludowej i współczesnej, spotkania i warsztaty (np. we wrześniu – „Europejskie Dni Dziedzictwa”). Część tych imprez organizowana jest wspólnie z Polskim Towarzystwem Archeologicznym oraz Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Z uwagi na niewielką

odległość od stolicy (ok. 30 km) oraz dzięki odpowiedniej promocji w lokalnej prasie, radiu i TV cieszą się one ogromnym zainteresowaniem.

Interesującą działalność prowadzą też opiekunowie zamku w Ciechanowie, na którego rozległym dziedzińcu o wymiarach blisko 50 x 50 m organizowane są w okresie letnim koncerty muzyki klasycznej, przedstawienia operowe (ostatnio Opery Łódzkiej) i teatralne, przyciągające m.in. efektowną i romantyczną oprawą scenograficzną licznych widzów.

W co najmniej kilku obiektach szansa stworzenia atrakcyjnego, wielostronnego ośrodka kultury wydaje się nie w pełni wykorzystana. Przyczyny są wielorakie, np. zamki w Łowiczu i Bykach pod Piotrkowem Trybunalskim w ogóle nie są udostępniane turystom przez prywatnych właścicieli; natomiast gospodarze zachowanego jedynie w niewielkiej części zamku w Rawie Mazowieckiej nie spowodowali, by stał się on atrakcją turystyczną w takim stopniu, jak opisane zabytki w Liwie, Ciechanowie i Czersku.

Podsumowując, należy stwierdzić, że omówione zamki mazowieckie są znacznie zróżnicowane pod względem pełnionych funkcji i zakresu usług turystycznych oraz pod względem popularności i rozgłosu (zamki: Królewski, Ujazdowski i Ostrogskich w Warszawie osiągnęły już międzynarodową rangę turystyczną). Z uwagi na te różnice można podzielić zamki mazowieckie na trzy grupy.

Do pierwszej należy zaliczyć przede wszystkim duże placówki (zamki w Warszawie, Pułtusk), które stały się już ważnymi ośrodkami turystycznymi o ustalonym prestiżu i renomie, a imprezy tam organizowane mają wysoką rangę i ściągają tłumy gości.

W drugiej grupie mieszczą się te obiekty, których stan zachowania nie pozwala na tak wielostronne wykorzystanie, ale dzięki inicjatywie zarządzających są miejscem popularnych imprez plenerowych (np. Ciechanów, Czersk, Liw), przyciągają społeczność lokalną i turystów wypoczywających w okolicy.

W trzeciej grupie, na szczęście niewielkiej, znajdują się zamki zlokalizowane na obszarach o małym ruchu turystycznym, których gospodarze są pasywni

13. Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku (XIV w.). Widok z przejścia w wieży bramnej w kierunku dziedzińca, 2004 r.

13. Castle of the Dukes of Mazovia in Czersk (fourteenth century). View from the passage in the gate tower towards the courtyard, 2004.

i ograniczają się jedynie do udostępnienia obiektu zwiedzającym, bez próby przełamania stereotypu i podjęcia wysiłku wykreowania interesującego produktu turystycznego (np. Rawa Mazowiecka).

Na podstawie powyższych uwag można stwierdzić, że czynnikami przyciągającymi do zamków mazowieckich społeczność lokalną i turystów, poza atrakcyjnością samego zabytku i jego lokalizacją, są efektowne i różnorodne formy działalności (baza turystyczna, wystawy, koncerty). Istotne są także czas otwarcia (wydłużenie godzin wstępu w okresie letnim) oraz sprawny system informacji i promocji o obiekcie i jego działalności (foldery, katalogi, ulotki, tablice przy drogach, informacja w internecie).

Wydaje się, że w wielu zamkach polskich, szczególnie w tych położonych poza tłumnie uczęszczanymi trasami turystycznymi, istnieje wciąż niewykorzystana szansa stworzenia ośrodków rozwijających życie kulturalne miejscowości, pełniących rolę edukacyjną oraz szerzących informacje o tradycji, historii i lokalnej tożsamości. Ośrodki takie mogłyby się stać atrakcyjnym elementem promocji regionu oraz przyczynić się do rozwoju turystyki krajoznawczej i kulturowej. Wyjątkowe znaczenie zamków dla harmonijnej gospodarki przestrzennej danego obszaru i jego kulturowej tożsamości zostało podkreślone w projekcie „Planu zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego”²³.

Podkreślić należy, że zgodnie z prognozami kierunków rozwoju turystyki w Polsce, w najbliższej przyszłości będzie rosło znaczenie wycieczek krajoznawczych, zaspokajających potrzebę nie tylko wypoczynku, ale także kontaktu z obiektami zabytkowymi czy imprezami kulturalnymi. Rozwój muzealnictwa (szczególnie w obiektach historycznych) mógłby sprzyjać zaspokajaniu takich potrzeb. Jednocześnie służyłby głębszemu poznaniu historii oraz dziedzictwa kultury duchowej i materialnej w ciekawej, łatwo przyswajalnej formie. Z kolei odpowiednio realizowane programy „aktywizacji” obiektów i zespołów historycznych są spójne z zadaniami ochrony dóbr kultury, ponieważ właściwie wykorzystany zabytek, „przywrócony życiu”, jak pisał prof. Jan Zachwatowicz, ma zawsze większe szanse przetrwania dla przyszłych pokoleń²⁴.

Powyższy tekst powstał na podstawie pracy badawczej „Zabytki o funkcjach turystycznych” (IGPIK/PB-300) przeprowadzonej w latach 2001-2003 w Instytucie Gospodarki Przestrzennej i Mieszkaniowej w Warszawie oraz pracy badawczej „Wykorzystanie zabytków Mazowsza dla funkcji turystycznej” (DS/II45) realizowanej obecnie w Instytucie Turystyki i Rekreacji AWF w Warszawie pod kierunkiem autorki.

Prof. nadzw. dr hab. inż. arch. Anna Pawlikowska-Piechotka pracuje w Instytucie Turystyki i Rekreacji AWF w Warszawie. Jest wykładowcą na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej oraz członkiem Komitetu Architektury i Urbanistyki PAN.

Tab. 1. Zestawienie stanu zachowania i dostępności turystycznej zamków Mazowsza

Nazwa zamku	Stan zachowania	Dostępność turystyczna	Ograniczenia dostępności
Zamek Królewski w Warszawie (XIV w.)	odbudowany	cały rok	wstęp płatny
Zamek Ostrogskich w Warszawie (XVII w.)	odbudowany	cały rok	wstęp płatny do sal wystawowych i na koncerty
Zamek Ujazdowski w Warszawie (XIV w.)	odbudowany	cały rok	wstęp płatny do sal wystawowych
Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku (XIV w.)	zachowane fragmenty murów obronnych oraz trzy baszty	cały rok	wstęp płatny
Zamek Książąt Mazowieckich w Liwie (XIV w.)	zachowane fragmenty murów obronnych oraz wieża bramna	cały rok	wstęp płatny
Zamek Biskupów w Płocku (XIV w.) „Dom Polonii”	odrestaurowany	cały rok	wstęp wolny do punktów gastronomicznych i sal wystawowych w skrzydle zachodnim
Zamek Książąt Mazowieckich w Tykocinie (XIV w.)	zachowany zarys fundamentów	cały rok	wstęp wolny
Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie (XV - XVI w.)	zachowane mury obwodowe, dwie narożne wieże oraz przyziemie domu mieszkalnego <i>curia major</i>	cały rok	wstęp płatny
Zamek Książąt Mazowieckich w Sochaczewie (XIV w.)	zachowane fragmenty domu mieszkalnego, fragmenty murów obronnych i fosy	cały rok	wstęp wolny
Zamek Rycerski w Oporowie (XV w.)	odrestaurowany	cały rok	wstęp płatny
Zamek Królewski w Inowłodzu (XIV w.)	zachowane fragmenty fundamentów	cały rok	wstęp wolny
Zamek Książąt Mazowieckich w Rawie Mazowieckiej (XIV w.)	zachowana baszta i fragmenty murów obronnych	cały rok	wstęp na wieżę płatny (tylko VI-IX)
Zamek Arcybiskupów Gnieźnieńskich w Drzewicy (XVI w.)	zachowana pełna wysokość murów obronnych, wieże, fragmenty domu mieszkalnego	cały rok	wstęp wolny

Opracowanie na podstawie badań terenowych Instytutu Turystyki i Rekreacji AWF w Warszawie (2002-2003).

Uwaga: W roku 2003 wprowadzono wstęp wolny w Zamku Królewskim w Warszawie w niedziele; w Liwie – w soboty.

Tab. 2. Zestawienie funkcji i ofert turystycznych wybranych zamków Mazowsza

Zamek	Stan budowli	Funkcja główna	Oferta usług	Działalność dodatkowa	Ruch turystyczny, rodzaje grup	Okres maksymalnego ruchu turystycznego	Główne źródło dochodów	Adaptacja do potrzeb osób niepełnosprawnych
Ciechanów	w większości zrekonstruowany	muzeum	wystawa, sklep, kawiarnia	koncerty muzyki dawnej, spektakle operowe	14 000, wycieczki szkolne	IV-X	sprzedaż biletów, dotacje rządowe	nie
Czersk	częściowo w ruinie	muzeum	wystawa, kiosk	pikniki, turnieje rycerskie, koncerty	24 000, turyści indywidualni i wycieczki szkolne	V oraz IX,	sprzedaż biletów, pamiątek, dotacje rządowe	nie
Liw	częściowo w ruinie	muzeum	wystawa	wieczory poezji, spotkania literackie, festiwale, pikniki, turnieje	16 000, grupy szkolne	V-IX	sprzedaż biletów, wesela dotacje rządowe	nie
Oporów	bardzo dobry	muzeum	wystawa stała, pokoje gościnne, restauracja	konferencje, koncerty, bale, wieczory literackie	12 000, turyści indywidualni	V-VI	sprzedaż biletów, organizacja imprez	tak
Pułtusk	bardzo dobry	ośrodek hotelowo-konferencyjny	hotel, galeria, restauracja	konferencje, pobyty wypoczynkowe, wystawy	brak danych	brak danych	sprzedaż usług	nie
Zamek Ostrogskich w Warszawie	bardzo dobry	muzeum	wystawy, biblioteka, fonoteka	konferencje, koncerty	brak danych	V-IX	sprzedaż biletów, organizacja imprez, dotacje rządowe	nie
Zamek Ujazdowski w Warszawie	bardzo dobry	muzeum i galeria (CSW)	wystawy, księgarnia, biblioteka, restauracja	koncerty, wystawy, pokazy filmowe	140 000	brak danych	sprzedaż biletów, wynajem pomieszczeń, dotacje rządowe	tak
Zamek Królewski w Warszawie	bardzo dobry	Muzeum – Pomnik Historii i Kultury Narodowej	wystawy, kawiarnia	koncerty, kursy, warsztaty, bale, imprezy kulturalne i rządowe	482 233, turyści indywidualni	VI-VIII	sprzedaż biletów, sprzedaż pamiątek, dotacje rządowe, wynajem sal	tak

Opracowanie na podstawie badań terenowych Instytutu Turystyki i Rekreacji AWF w Warszawie (2002-2003).

Uwaga:

1. Informacja o ruchu turystycznym w zamkach dla 2002 r. szacowana na podstawie liczby sprzedanych biletów wstępu (deklaracja ustna zarządzających placówkami); dla Zamku Ostrogskich w Warszawie oraz „Domu Polonii” w Pułtusku – brak dostępnych danych.

2. Program komercyjnego wynajmu reprezentacyjnych sal Zamku Królewskiego w Warszawie jest ofertą obejmującą m.in. Salę Koncertową (4200 zł), Salę Rady (3200 zł), Salę Wielką (17 000 zł), Wielki Skarbiec (6000 zł) – wg oferty na stronie internetowej w maju 2003 r.

1. Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto delimitację obszarową w granicach Mazowsza historycznego (podregiony: warszawski, łódzki, kurpiowski i płocki), czyli znacznie większy teren niż objęty obecnymi administracyjnymi liniami granicznymi województwa mazowieckiego (które tylko częściowo pokrywają się z tradycyjnymi kulturowymi granicami ziemi mazowieckiej).
2. Por. L. Kajzer i in., *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2002.
3. Por. *Save the Castles*, (w:) *Ronda Iberia*, Madrid 2002, s. 43.
4. Por. J.P. Piotrowski, *Obiekty kultury jako atrakcja turystyczna*, (w:) *Kulturowe aspekty turystyki*, Warszawa 1997.
5. W latach 2002-2003 przeprowadzono w wybranych zamkach badania ankietowe w ramach realizacji pracy badawczej ITiR AWF w Warszawie *Zabytki jako szczególnie walor przestrzeni turystycznej* (DS-II45).
6. Zamki na Mazowszu rozumianym jako obszar historycznej ziemi mazowieckiej, a nie tylko rejon we współczesnych granicach województwa mazowieckiego.
7. Koszt uczestnictwa w spotkaniach, kursach i warsztatach wynosi średnio około 7 zł od osoby, natomiast w ramach wykupionego biletu wstępu na zamek można bezpłatnie uczestniczyć w tzw. Sobotnich spotkaniach literackich, adresowanych zarówno do młodzieży, jak i osób dorosłych.
8. W literaturze poświęconej historii architektury określany jako pałac (por. H. Faryna-Paszkiewicz i in., *Atlas zabytków architektury w Polsce*), jednak z uwagi na zachowane cechy obronne (basion-taras) nazywany jest w literaturze turystycznej zamkiem (por. A. i R. Sypkowie, *Zamki i warownie ziemi mazowieckiej*), co przesądziło o uwzględnieniu obiektu w niniejszym opracowaniu.
9. Zamek Arcybiskupów Gnieźnieńskich w Łowiczu (XIV-XVII w.) jest ogrodzony i niedostępny dla turystów.
10. W Zamku Rycerskim w Bykach pod Piotrkowem Trybunalskim (XVI-XVII w.) znajduje się Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego, teren jest ogrodzony i niedostępny dla turystów.
11. Należy dodać, że właściciel nieruchomości zabytkowej nie jest obecnie obligowany literą prawa do wyrażania zgody na zwiedzanie obiektu przez turystów (por. art. art. 140, 142, 149 i 193 kodeksu cywilnego oraz art. 67 ustawy o ochronie dóbr kultury).
12. Zgodnie ze statutem ICOM (International Council of Museums, Międzynarodowej Rady Muzeów działającej pod patronatem UNESCO) zadaniem nowoczesnej placówki muzealnej jest w równym stopniu gromadzenie, konserwacja i przechowywanie dóbr kultury, prowadzenie badań naukowych oraz popularyzowanie zbiorów poprzez organizację wystaw i publikację wydawnictw.
13. Np. latem 2003 r. w CSW miały miejsce wystawy z udziałem tak wybitnych współczesnych twórców, jak Magdalena Abakanowicz, Katarzyna Kozyra, Zbigniew Libera, Roman Opałka, Leon Tarasewicz.
14. Od kilku lat w CSW działa lokal gastronomiczny prowadzony przez znaną dziennikarkę i malarkę Martę Gessler. Jej restauracja „Qehnia Artystyczna” ma już ustaloną renomę; jest to miejsce spotkań artystów i miłośników sztuki, a także promocji książek.
15. Bilet normalny na wystawy stałe w 2003 r. kosztował 9 zł, ponadto istnieje system zniżek (np. dla grup szkolnych) i opłat dodatkowych (np. za przewodnika).
16. Zdaniem zarządzających, po opublikowaniu informatora w języku angielskim w 2002 r. znacznie wzrosła liczba turystów zagranicznych (Anglików, Niemców i Francuzów) odwiedzających zamek.
17. Znaczna część odwiedzających Oporów to turyści zagraniczni (Anglicy, Niemcy, Francuzi).
18. Na podstawie danych zebranych w czasie badań terenowych ITiR AWF w Warszawie w latach 2002-2003 (deklaracje ustne zarządzających placówkami o liczbie sprzedanych biletów w skali roku).
19. Por. katalog *Leisure and Heritage*, Warszawa 2001.
20. Dyskusyjne może być rozważenie adaptacji dla osób niepełnosprawnych tak stosunkowo rzadko odwiedzanych obiektów, jak Rawa Mazowiecka czy Liw, ale z pewnością niepokoi brak odpowiednich urządzeń i przygotowań w zamku w Pułtusku (będącego jednocześnie hotelem) i w Muzeum Romantyzmu w Opinogórze (o dużym ruchu turystycznym w skali roku).
21. Por. W. Pawłowski, *Gdzie my, tam i Rzym*, „Gazeta Wyborcza” z 27 maja 2003 r.
22. Por. A.K.F. Wołosz, *Zamek w Ciechanowie*, Ciechanów 1991.
23. Projekt planu został opracowany w 2003 r. przez Mazowieckie Biuro Planowania Przestrzennego i Rozwoju Regionalnego w Warszawie.
24. Por. J. Zachwatowicz, *Wybór pism*, Warszawa 1982.

THE TOURIST FUNCTIONS OF THE CASTLES OF MAZOVIA

In comparison to other architectural monuments, historical castles attract both overseas and domestic tourists. The prime problem involves catering to the needs of the visitors without destroying the character of the unique historical environment. As tourism continues to progress, the solution of this dilemma becomes ever more crucial in the case of historical castles.

The majority of Mazovian castles fulfils the function of a museum or a gallery, a state of things which, apparently, is welcome both from the point of view of the need to protect historic monuments and the development of sustainable tourism (sightseeing conceived as an educational activity, and cultural tourism, which involves concerts, theatre performances, competitions, and festivals). Some castles also play the role of the cultural centres of local

communities, thus becoming an important landmark.

It should also be stressed that select castles, particularly those located beyond popular tourist routes, still enjoy a chance to become interesting and significant centres which could influence the cultural life of local communities and implement education programmes pertaining to the tradition and history of a given region (with emphasis on local identity). Such a proposal of new forms of cultural life (thanks to the initiative of the local authorities as well as the castles' administrators) would simultaneously offer an opportunity to promote the region and develop sustainable forms of tourism (sightseeing and cultural tourism).

Key words: historical environment values; cultural heritage protection; sustainable tourism development; educational and historical space; pro-ecological forms of tourism.